

Великий Р.Г., протоієрей, кандидат богословських наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Лозинський А.Ф., кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи,
-Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ДУШПАСТИРСТВА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті розглядаються особливості історичного досвіду організації австрійських збройних сил, досліджуються форми і методи задоволення релігійних потреб українських вояків в умовах існування багатонаціональної держави. Проаналізовано роль українських християнських конфесій як вагомого чинника збереження національної ідентичності. Охарактеризовано процес становлення українських парамілітарних формувань в Австро-Угорській імперії. Висвітлено проблеми діяльності інституту військового капеланства та душпастирської служби в австрійських збройних силах у ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Габсбурги, Україна, християнство, церква, капелан, збройні сили, армія, війна.

The article deals with the peculiarities of historical experience of the Austrian armed forces organization. Investigated the forms and methods of the religious needs satisfaction of Ukrainian soldiers in the face of a multinational state existence. Analyzed the role of Ukrainian Christian denominations as an important factor in the preservation of national identity. Characterized the process of settling of Ukrainian paramilitary groups in the Austro-Hungarian Empire. Reflected the problems of activity of the Institute of military chaplaincy and pastoral service in the Austrian armed forces in the 19-th – early 20-th century.

Key words: Austro-Hungary, Habsburgs, Ukraine, Christianity, church, chaplain, armed forces, army, war.

Проблеми національного і політичного самоосмислення, визначення понять “народ” та “нація” стали головними питаннями розвитку для більшості європейських держав у ХІХ – на початку ХХ ст. Не залишились осторонь цих проблем й українці. Після трьох поділів Польщі наприкінці ХVІІІ ст. західноукраїнські землі – Галичина, Буковина і Закарпаття були включені до складу Австрійської імперії (державне утворення із столицею у Відні об’єднувало спадкові володіння Габсбургів, які до цього не мали загальної назви). Австрійська імперія була утворена в 1804 р. Пізніше вона була перетворена на дуалістичну (двоєдину) Австро-Угорську імперію (1867 р.) на чолі з австрійським імператором. Розпалася Габсбурзька монархія наприкінці Першої світової війни (осінь 1918 р.) [14, с. 11-33, 223-242].

У сучасній історичній та політологічній науці часто звертається увага на монархію Габсбургів як позитивну модель наднаціональної організації. Особливої актуальності це

набуло в умовах розширення Євросоюзу і НАТО на початку XXI ст. Питання вступу України до цих міжнародних структур висвітлювало багато важливих проблем економічного, військового та духовного характеру. За таких умов доцільним є вивчення досвіду історичного минулого, зокрема, організації австрійських збройних сил та дослідження форм і методів задоволення духовних потреб вояків в умовах багатонаціональної держави, у яку входили й українські землі.

Релігія і церква, як головний чинник національної ідентифікації, впродовж тривалого часу були основою для самовизначення народів імперії. Українська церква в умовах секуляризації духовного життя залишалась одним з важливих чинників збереження національної ідентичності місцевих українців. Загалом ліберальна релігійна політика австрійського уряду сприяла повноправній діяльності українських греко-католиків та православних. Про задоволення духовних потреб українських військовослужбовців можна говорити від часу появи масової армії та необхідності враховувати духовний чинник у військовій діяльності [15, с. 327].

Територіальна система комплектування австрійської армії дає можливість виявити її національний склад та ступінь участі в ній українців. До Першої світової війни вся імперія була розділена на 16 корпусних округів. В межах одного округу проводився набір рекрутів для поповнення розквартированих на цій території підрозділів. Таким чином, військова частина формувалася постійно з одної місцевості. Виходячи з цього можна констатувати, що українці були представлені практично у всіх родах зброї австрійської армії [13, с. 417].

Для церковних питань в австрійській армії у Міністерстві військових справ була утворена спеціальна комісія. В її компетенції знаходилася вся душпастирська служба у війську. Були офіційно прийняті три релігії (християнська, іудейська, іслам) і чотири християнські конфесії (римо-католицька, греко-католицька, православна, протестантська). В австрійській армії, що складалася з понад десяти різних націй і народностей, кожну конфесію представляв священник, прирівняний в чині до капітана [3, арк. 4]. Для армійців існував, також, інститут військового капеланства. Керівництво військовим духовенством належало польовому апостольському вікарію, який призначався імператором за згодою з Папою Римським. Якщо вікарій мав єпископський сан, то він називався польовим чи військовим єпископом. Польовий римо-католицький єпископ був представником церкви при імперському Міністерстві військових справ. Структура духовної інституції в армійських частинах відповідала загальному адміністративному поділу церкви: єпархія – деканати – парафії [6; 10].

Сповідування релігійних культів і конфесій було викликане необхідністю зберегти у військовослужбовців духовність та релігійні відчуття, що сприяло дотриманню дисципліни і відданості імператору, а також, щоб перешкоджати виникненню релігійних чи конфесійних конфліктів у військах [6; 9, кн. 1, с. 34].

У мирний час капелан австрійської армії відправляв в підконтрольних військових підрозділах богослужіння у неділі та свята, приймав присягу від новобранців, сповідав і причащав військовослужбовців та ін.

Перші українські військові капелани з'явилися у 1848 р. Європейська “весна народів” в Австрійській імперії дала можливість українцям вимагати покращення своєї долі та задоволення національних прав і свобод. Одним з них було задоволення релігійних потреб українців, що служили в імперській армії, чого до цього часу не було.

Першим почав займатися організацією українських духівників в армії депутат австрійського парламенту і Галицького сейму, перемишльський греко-католицький священник Григорій Шашкевич, який у 1848-1865 рр. обіймав посаду радника Міністерства освіти й віросповідань Австрії [10].

У березні 1848 р. австрійський цісар Фердинанд I (1835-1848 рр.) видає Указ про організацію Національної гвардії – територіальних воєнізованих ополченських формувань [4, с. 75]. Вояками гвардії має опікуватися місцеве духовенство. На початку серпня 1848 р. у Стрию було освячено першу українську військову хорогву. У Тернополі душпастирем українського загону Національної гвардії став греко-католицький священник М.Білинський. У Львові був сформований загін гвардійців із 300 осіб, а священники І.Яворівський та Г.Гинилевич стали першими його капеланами [10].

В той же час, крім Національної гвардії, в західноукраїнських землях створюються військові загони селянської самооборони та “Батальйон руських гірських стрільців”, до формування яких широко залучались греко-католицькі та православні священники. Зокрема, весною 1848 р. в Галичині та Північній Буковині були організовані селянські військові загони чисельністю понад 20 тисяч бійців віком від 20 до 50 років, духовну опіку над якими здійснювали священники місцевих церков. А “Батальйон руських гірських стрільців” весною 1849 р. нараховував близько 3500 осіб. Духовну опіку над ними здійснювали львівські священники Яків Гаровський та Онуфрій Криницький [10].

У 1869 р. в Австро-Угорщині вводиться загальний військовий обов'язок. В багатьох піхотних підрозділах та полках крайової оборони українці склали 50-80 % особового складу. Церковне керівництво подбало про наявність постійних українських капеланів, які задовольняли б духовні потреби воїнів у мирний та воєнний час. Зокрема, було організовано більше 25 штатних посад військових капеланів (з них 17 для греко-

католиків). Капелани в ранзі капітана (фельдкурати) носили військову форму з хрестом (без офіцерських відмінностей). Військові декани (фельдсуперіори) були в ранзі майора. В службових питаннях вони підпорядковувалися римо-католицькому воєнно-польовому єпископу, а з питань канонічно-обрядових – своєму місцевому єпископу [10].

Цікавою сторінкою в історії австро-угорської армії були українські національні формування (за офіційною статистикою, на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині проживало майже 4 млн. українців, які складали близько 8 % населення імперії) [5, с. 1]. Їх утворенню передувала діяльність ряду легальних недержавних організацій спортивного і парамілітарного типу, які виникли в Галичині та Північній Буковині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Першими з них стали сформовані у 1894 р. спортивно-гімнастичні “Соколи”. Напередодні Першої світової війни було близько 900 таких груп, об’єднаних в єдиний центр – “Сокіл-Батько”. З 1909 р. при сокільських організаціях формуються напіввійськові групи – Стрілецькі курені, число яких у 1914 р. досягло 300 [7, с. 17].

У 1900 р. з’являється нове українське об’єднання – “Січ”, статут якого передбачав пожежно-спортивний профіль. Такий напрям діяльності дозволяв проводити тренувальні збори з холодною зброєю, передовсім вправи з гуцульським топірцями і списами. У квітні 1908 р. в Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ) відбувся з’їзд делегатів “Січей”, який обрав центральний орган – Головний січовий комітет. У грудні 1912 р. цей комітет реорганізували в Український Січовий Союз, що об’єднав за повітовим принципом всі “Січі”, крім буковинських. Останні мали власний Січовий союз. Напередодні Першої світової війни було вже майже тисяча таких січових організацій [7, с. 26].

Українським аналогом скаутського руху був “Пласт”, який спочатку виник нелегально серед шкільної молоді Львова у 1911 р. Групи пластунів формувалися при названих уже організаціях – “Соколах” і “Січах”.

Відкрито воєнізований характер мали Січові стрільці, які могли використовувати вогнепальну зброю. Перші їх легальні організації виникли в березні 1912 р. у Львові. Формально Січові стрільці були самостійними об’єднаннями. Проте, більшість їх загонів формувалися при “Січах”, а центральним органом була Стрілецька секція при Українському Січовому Союзі. Всього напередодні Першої світової війни в Галичині було близько 50 стрілецьких організацій [8, с. 293-294].

Греко-католицькі священники брали активну участь у діяльності стрілецьких товариств “Сокіл” і “Січ”, підтримували їх морально і матеріально. Зокрема, о. Іван Дашкевич за свої кошти придбав для 300 стрільців гвинтівки та вояцькі однострої [11].

Наступний етап становлення українських військових формувань в Австро-Угорщині пов’язаний з політичними подіями Першої світової війни. На початку серпня

1914 р. всі галицькі українські політичні партії об'єдналися в Головну українську раду, яка створила Українську Бойову Управу (очолив відомий організатор “Січей” Кирило Трильовський). Бойова Управа виступила із закликом об'єднатися під прапорами Українських Січових Стрільців (УСС) для створення добровольчого військового підрозділу – легіону, у складі австро-угорської армії. Його формування відбувалося на підставі імператорського патенту, виданого ще у 1851 р. [12, с. 29].

При цьому доречно зауважити, що на початку Першої світової війни подібні легіони створили ще поляки і албанці. Такі підрозділи призначалися для ведення воєнних дій в тилу ворога на національних територіях. Першими виступили поляки, але населення Східної Польщі не підняло очікуваного повстання і легіонерам довелося повернутися. Після цього австрійський генеральний штаб переглянув плани використання національних добровольчих військових формувань, і перетворив їх на звичайні військові частини. Такою була й українська [1-2].

Українська громадськість на той час ще не була готовою створити власне військо. Невеличкі, слабо зорганізовані й мало навчені кадри, січового стрілецтва не могли опанувати вимог назрілих потреб воєнного часу. Бракувало фінансів та військово-освічених командирів. Були значні перешкоди і в організаційному характері, передовсім від австрійської влади. Хоча віденський уряд й дозволив організувати легіон, на місцях адміністрація, яку складали переважно польські службовці, свідомо гальмували процес його формування. Це проявлялося, перш за все, у відмові видавати зброю та слабкій матеріальній базі. Фактично протягом серпня 1914 р. кілька тисяч українських добровольців утримувалися виключно через пожертви місцевого населення [8, с. 298].

Нових рис набували і релігійні відносини. Ідею утворення українського війська підтримувала греко-католицька церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким, який освятив для легіону УСС прапор. При освяченні прапора митрополит, звертаючись до стрільців, зазначив: “Ідіть витривало по вибраній Вами дорозі і я благословлятиму Ваші діла”. Першим духівником легіону УСС був парох із с. Завадів біля Стрия, відомий галицький громадський діяч і композитор о. Остап Нижанківський. Капеланами легіону УСС у 1914-1918 рр. греко-католицька церква призначила священників Андрія Пшеп'юрського, Миколу Їжака, Анатоля Базилевича, Євгена Кушлика та Юліана Фацієвича [11].

З початком Першої світової війни, коли західноукраїнські землі опинилися в епіцентрі війни, у складі австро-угорської армії було чимало українських капеланів. В їх обов'язки входило: відправлення богослужінь в місцях постійної та тимчасової дислокації частин; сповідь солдат куренів і сотень перед боями, та важко поранених

військовослужбовців; опікування хворими і пораненими у фронтових лазаретах та військових госпіталях (допомогу пораненим бійцям здійснювали капелани Л.Гаркавий, О.Ковальський, С.Бачинський та ін.); культурно-освітня діяльність; організація поховань, відправа панахид та ін. У ході бойових дій капелани знаходились безпосередньо в частинах, й ризикували життям разом із вояками. Зокрема, капелани УСС, разом із січовими стрільцями, відзначилися під час боїв у Карпатах за гору Маківку (квітень-травень 1915 р.). Срібною медаллю хоробрості був нагороджений греко-католицький священник Андрій Пшеп'юрський. Чимало капеланів потрапили у російський полон, зокрема, священники В.Телішевський, І.Фединський, А.Домницький, О.Гадзевич, В.Пелех та ін. [11].

Як стверджують дослідники, під час Першої світової війни в лавах австрійської армії нараховувалось близько 100 капеланів українського походження. Вони гинули разом з військовим підрозділом в бою, потрапляли у полон разом із солдатами, однак, вірно виконували свій душпастирський обов'язок перед людьми і Всевишнім.

Таким чином, українці відбували військову службу в австрійській армії відповідно до державних законів про збройні сили монархії Габсбургів. В армії дотримувался принцип територіальності, що дозволяло окремі військові частини формувати як національні або як такі, де українські вояки складали більшість. Це, у свою чергу, давало можливість задовольняти й духовні потреби українських воїнів. Інститут капеланства становить окремий напрямок в історії християнської церкви. Капелани зміцнювали релігійну і національну свідомість військовослужбовців, а молитва чи щира патріотична проповідь скріплювали дух війська та впливали на його боєздатність. Представники української греко-католицької та православної церков у ХІХ – на початку ХХ ст. співпрацювали з національними військовими формуваннями в австрійській армії, поширюючи слово Боже та зміцнюючи духовну свідомість військовослужбовців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України у місті Львові. – Ф. 352 (Документи Легіону Українських Січових Стрільців), оп. 1, спр. 296.
2. Центральний державний історичний архів України у місті Львові. – Ф. 353 (Легіон Українських Січових Стрільців), оп. 1, спр. 235, 279.
3. Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 11 (Олександр Барвінський), спр. 1156.
4. Австро-Венгрия: опыт многонационального государства / Под ред. Т.М.Исламова и А.И.Миллера. – М. : ИСБ, 1995. – 230 с.
5. Воєнні кредити для українського населення Галичини. – Львів : [б. в.], 1916. – 11 с.

6. Історія держави Габсбургів // Спеціальні дослідження, які стосуються історії австро-угорського війська [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ah.milua.org/>; <http://www.austro-hungary.iatp.org.ua>; <http://www.airwar.ru/aww1.html>; <http://www.austro-hungarian-army.co.uk>
7. Історія січових стрільців: воєнно-історичний нарис / В.Кучабський, М.Безручко, Є.Коновалець та ін. – Репринт. відтвор. вид. 1937 р. – К. : Україна, 1992. – 347 с.
8. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І.Крип'якевич, Б.Гнатевич, З.Стефанів та ін.; Упоряд., покажч. Б.Якимовича. – Вид. 4-те, змін. і доп. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.
9. Котков В.М. Военное духовенство России: страницы истории. В 2 кн. / В.М.Котков. – СПб. : Изд-во “Нестор”, 2004. – Кн. 1. – 320 с.; Кн. 2. – 318 с.
10. Коханчук Р. Духовна опіка воїнів греко-католиків у ХІХ – на початку ХХ ст. / Р.Коханчук // Департамент Патріаршої курії УГКЦ у справах душпастирства силових структур України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.kapelanstvo.org.ua/xix/>
11. Коханчук Р. Душпастирська опіка греко-католиків у часи Першої світової війни / Р.Коханчук // Департамент Патріаршої курії УГКЦ у справах душпастирства силових структур України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.kapelanstvo.org.ua/psv/>
12. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. Історико-правове дослідження / М.В.Кравчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 292 с.
13. Лозинський А.Ф. Участь галицьких українців у територіальних і національних формуваннях Австро-Угорської армії / А.Ф.Лозинський // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали Четвертої наукової краєзнавчої конференції. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 417-425.
14. Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія 1809-1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А.Дж.П.Тейлор; пер з англ. А.Портнова, С.Савченка. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 260 с.
15. Kann R.A., David Z.V. The peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918 (A History of East Central Europe) / by Robert A.Kann and Zdenek V.David, edited by Peter F.Sugar and Donald W.Treadgold. – Seattle and London : Washington University Press, 1984. – 543 p.